ONOMASTIKA U HRVATSKOJ LEKSIKOGRAFIJI

DUNJA BROZOVIĆ-RONČEVIĆ (Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb)

SAŽETAK. U Hrvatskoj, za razliku od ostalih europskih zemalja, još uvijek nema »pravih« onomastičkih rječnika niti na nacionalnoj ni na regionalnoj razini, iako je onomastika vrlo prisutna u temeljnim djelima hrvatske leksikografije (u prvom redu u Akademijinu rječniku te Etimologijskom rječniku Petra Skoka). U radu će se ukratko prikazati na kojim se načelima obrađivala onomastička građa u hrvatskoj leksikografiji i usporediti to s načinima njezine obrađbe u Enciklopedijskom rječniku hrvatskoga jezika, koji se priprema u Novom Liberu.

Višestoljetna tradicija hrvatske leksikografije može se pohvaliti iznimnim djelima, no hrvatsko jezikoslovlje još uvijek nema »pravih« onomastičkih rječnika, ni na nacionalnoj ni na regionalnoj razini.¹ U ovome će se radu sažeto prikazati jedan od modela obradbe onomastičke građe u jednojezičnome rječniku na primjeru njezine obradbe u *Enciklopedijskom rječniku hrvatskoga jezika* koji se upravo izrađuje u izdanju Novoga Libera.

Veliki Enciklopedijski rječnik hrvatskoga jezika u mnogim će elementima upotpuniti prazninu jednojezičnih priručnika hrvatske leksikografije. Radi se o opsežnome jednosveščanom izdanju enciklopedijskoga formata (21 × 29 cm) na gotovo 2000 stranica u kojem će u tvorbenim gnijezdima biti obrađeno preko 100 000 osnovnih pojmova i leksičkih izvedenica. Strukturom je rječnik najsličniji ustroju velikoga Websterova enciklopedijskog rječnika, što je u temeljnim crtama podudarno strukturi najpoznatijih europskih rječnika enciklopedijskoga tipa, u prvom redu Laroussea i Dudena. Svi se ti rječnici pojednostavljeno mogu opisati kao sinteza rječnika i leksikona. Enciklopedijski rječnik hrvatskoga jezika sukladan im je svojom strukturom, ali je naravno odabirom i obradbom pojmova nacionalno usmjeren. Koncepcijski, takav rječnik neprijeporno predstavlja istinsku novinu u hrvatskoj leksikografiji.

Leksikografski su članci strukturirani po principu tvorbenih grozdova. Kostur leksičkoga korpusa temelji se na *Anićevu Rječniku hrvatskoga jezika* i Anić-Goldsteinovu *Rječniku stranih riječi* koji su također objavljeni u izdanju Novoga Libera. Enciklopedijski je rječnik, međutim, rezultat autorskoga rada više obrađivača, od kojih je svaki pojedinačno zadužen za

¹ U antroponimiji je situacija nešto bolja nego u toponimiji jer je 1984. objavljen *Prosvjetin imenoslov* M. Bosanca, a 1988. u izdanju Nakladnog zavoda Matice Hrvatske i *Rječnik osobnih imena* Mate Šimundića, no ni jedno od tih djela ne oslikava vjerno hrvatsku antroponimiju. Knjiga *Hrvatska prezimena* P. Šimunovića objavljena je 1995., no ona nije, ustrojena na principu rječnika, kao ni inače iznimno vrijedna toponomastička djela P. Skoka, P. Šimunovića, V. Skračića i drugih.

određeno područje. Novinu pri leksikografskoj obradbi u svakom slučaju predstavlja i to što se prvi put sustavno koriste i *on-line* podatci elektroničkoga čestotnoga rječnika (4 mil. jedinica), koji se pod vodstvom Marka Tadića izrađuje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nadalje, osobita je vrijednost ovoga rječnika što se prvi put sustavno donose i etimološki podatci ne samo za tzv. strane riječi već i za hrvatske lekseme slavenskoga podrijetla. Etimologije se uvijek donose do praslavenske razine ako se može rekonstruirati (što se potvrđuje s dva primjera iz drugih slavenskih jezika, u pravilu jednoga istočnoslavenskog i jednoga zapadnoslavenskog). Mnogi se leksemi obrađuju i do razine indoeuropske rekonstrukcije ako ju je moguće potvrđiti s makar 2 primjera iz indoeuropskih jezika različitih skupina. Za taj je dio posla odgovoran dr. Ranko Matasović, koji je ujedno i glavni urednik rječnika, što jamči da će etimološka obradba biti na najvišoj mogućoj razini suvremenoga jezikoslovlja.

Rječnik donosi i niz enciklopedijskih pojmova koji su naravno vrlo šturo ali sustavno obrađeni. Obuhvaćen je niz povijesnih ličnosti i značajnih osoba s područja znanosti, kulture i umjetnosti, ali se za razliku od leksikonâ u Rječniku ti podatci makar donekle i jezično obrađuju, odnosno bilježe se odstupanja do kojih dolazi pri sklanjanju i slično.

Na koncu, u Rječniku se prvi put sustavno obrađuje i onomastička građa, što je i predmetom ovoga kratkog priopćenja. Uvrštavanje onomastičke građe u jednojezične rječnike ni u leksikografijama drugih jezika ne predstavlja ustaljenu praksu, osobito ne u općim rječnicima normativnoga tipa, dok u enciklopedijskim rječnicima ona ni u kojem slučaju nije iznimkom.

U hrvatskome rječništvu u prvom redu treba izdvojiti najznačajnije djelo hrvatske leksikografije, veliki Akademijin rječnik, koji donosi gotovo neiscrpno blago antroponimijske i toponimijske građe. Međutim, zabilježbom i tumačenjem ona ne može uvijek poslužiti kao pouzdano vrelo onomastičkim proučavanjima. Opće je poznato da su sastavljači Akademijina rječnika nerijetko hiperkorekcijama »standardizirali« toponime do ponekad neprepoznatljivih likova. S druge strane etimološka su tumačenja onimijskih podataka u njemu nesustavna, proizvoljna i danas naravno često zastarjela pa i netočna. Anroponimijski je korpus u Akademijinu rječniku također bogato zastupljen, no nažalost često je nemoguće razlučiti što od mnoštva građe pripada hrvatskoj jezičnoj baštini.

U Skokovu se *Etimologijskom rječniku* također navode i tumače mnogobrojni onimi, no u odabiru i prezentaciji onomastičke građe nema gotovo nikakva sustava. To se naravno ne može u cijelosti spočitati samomu Skoku, jer je on svoj rječnik, nažalost, ostavio u radnoj verziji. Posljedica toga jest da je rječnik gotovo neupotrebljiv bez kazala, što nije problem samo za onomastičku građu. Pojedini se toponimi i antroponimi obrađuju kao samostalne natuknice, dok se drugi, uvjetno rečeno važniji onimi, obrađuju unutar tvorbenih gnijezda ili pod nekim drugim leksemima s kojima ne moraju biti ni etimološki povezani. Pritom samostalnost natuknice nikako ne jamči cjelovitost leksikografske obradbe pojedinoga onima. Dapače, mnoga su imena temeljitije obrađena u sklopu natuknica s kojima su samo semantički bliska. Jedan od temeljnih uzusa leksikografske obradbe jest sistematičnost i konzistentnost pri obradbi natuknica, čega kod Skoka nažalost nema, što mu samo umanjuje ali ne negira iznimnu vrijednost, osobito uzevši u obzir uvjete u kojima je stvaran. Njegov je rječnik dobrim dijelom sastavljen prema osobnim interesima autora, te se strogo leksikografski ne bi ni mogao nazvati rječnikom.

Sličan je problem i s jednosveščanim *Etimologijskim rječnikom* Alemka Gluhaka u kojem se u pravilu ne izdvajaju onomastičke natuknice osim ako su autoru iz nekoga osobitog razloga bile zanimljivima. Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika* u pravilu ne donosi onomastičku građu, iako se pojedini onimi navode, osobito ako su relevantni za sintagmatske ili frazeološke izričaje. U upravo objavljenome *Rječniku hrvatskoga jezika* u izdanju Leksikografskoga zavoda i Školske knjige obrađuju se samo toponimi, i to imena država i njihovih glavnih gradova, za koje se uglavnom donose etnici i ktetici, kao i imena svih općina s etnicima i kteticima u Hrvatskoj te imena hrvatskih općina u BiH, Vojvodini, Gradišću i Mađarskoj. U tome se rječniku također navode i imena većih hrvatskih otoka, rijeka i planina, a katkad i pojedini mikrotoponimi.

Sustavno uvrštavanje onomastičke građe u *Enciklopedijski rječnik hrvatskoga jezika* predstavlja koncepcijsku novinu za koju vjerujem da postoji potreba, a time i opravdanost. U Rječniku se ravnopravno bilježi i toponimija i antroponimija. Uvršteni su svi najvažniji svjetski, osobito europski te naravno hrvatski toponimi. Kao posebne se natuknice izdvajaju važniji hrvatski (i bosanskohercegovački) hidronimi (imena voda) i oronimi (imena uzvisina) te ojkonimi (imena naselja) koja imaju više od 500 stanovnika. Kod ojkonima se bilježe etnici i ktetici, ali ne i etimologija jer bi to nadilazilo okvire ovakva rječnika općega tipa. Kako je rječnik ustrojen na principu tvorbenih grozdova, takva struktura omogućuje da se unutar pojedine natuknice zabilježe i toponimi koji nisu dovoljno »važni« da budu samostalnim nositeljem natuknice već su svoje mjesto »zaslužili« čestotnošću pojavljivanja u hrvatskoj mikrotoponimiji. S druge strane, različite tvorbene inačice tih imena pružaju dragocjene podatke za hrvatsko jezikoslovlje, a njihovo uvrštavanje u rječnik omogućuje nam uvid u stupanj onomastičke produktivnosti pojedinih leksema.

Antroponimijska se građa također sustavno uvrštava u ovaj rječnik, i to dijelom kao posebne natuknice, a dijelom unutar tvorbenih grozdova. Varijabilnost antroponimijskih likova zahtijevala je da se ograničimo principima čestotnosti osobnih imena ili njihove plodotvornosti pri tvorbi hrvatskih prezimena kako bi se stvorio koliko toliko uravnotežen prikaz hrvatske antroponimije u okvirima jezičnoga standarda. Naravno da se nije težilo sveobuhvatnosti, jer se u hrvatskome, primjerice, samo od imena *Petar* bilježi više od 500 različitih imenskih likova, uključujući naravno hipokoristike i prezimena. Kao najrelevantniji korpus prezimena poslužio je *Leksik prezimena SR Hrvatske* u kojem je prikupljeno više od 50 000 prezimena s hrvatskoga područja. Naravno da se u ovome rječniku neće navoditi sva prezimena, ali su dosljedno zabilježena ona koja prema tom popisu iz 1948. g. imaju više od 500 nositelja. Uza sva se navedena prezimena bilježi i okvirni broj nositelja (izuzev ako je manji od 100) te arealna rasprostranjenost.

Već sam napomenula da se u ovome rječniku prvi put kao sastavni dio natuknice sustavno uvode etimologije, koje su inače sasvim uobičajene u enciklopedijskim rječnicima. Kako se u suvremenome jezikoslovlju odnos prema etimološkim odrednicama znatno promijenio u usporedbi na njihov tretman u hrvatskoj leksikografiji, u enciklopedijskome se rječniku uvijek nastoji uz rekonstruirani lik zabilježiti i rekonstruirano značenje. Taj je element osobito važan za onomastičku sastavnicu rječnika, jer kod mnogih su se leksema hrvatskoga jezika značenja tijekom vremena promijenila ili evoluirala. Upravo u onimima ti semantički pomaci nerijetko ostaju okamenjeni, a značenja koja su bivala prvotnom motivacijom onima često su podudarna značenjima koja iščitavamo unutarnjom jezičnom rekonstrukcijom, na praslavenskoj ili čak dubljoj razini. Tako mnogi toponimi u sebi čuvaju značenja iz razdoblja njihova imenovanja, odnosno iz različitih razdoblja hrvatskoga naseljavanja ovih naših prostora.

To naravno vrijedi i za toponimiju i za antroponimiju, iako nam toponimi uglavnom svjedoče o starijim razinama jezičnoga ustroja. No i u antroponimiji se prepoznaju mnogi leksemi koji više nisu u uporabi u suvremenome jeziku. Dapače, veoma je zanimljivo proučavati te leksičke okamine upravo kroz prezimena. Poznato je, naime, da se većina prezimena u hrvatskome ustaljuje nakon Tridentskoga koncila (1545-1563), odnosno u doba kada je prostor Hrvatske bio izložen različitim političkim i kulturnim utjecajima, ali i pritiscima. Stoga, ako znamo da je danas u Hrvatskoj registrirano preko 50 000 prezimena, iz kojih se može izlučiti više od 5000 leksičkih osnova, zanimljivo je primijetiti da se među tim leksemima razaznaje neproporcionalan broj aloglotskih osnova u odnosu na opći leksik hrvatskoga jezika. U prvome se redu to odnosi na lekseme turskoga podrijetla, što je naravno posljedica toga što se većina prezimena u Hrvatskoj ustaljuje u doba kada je velik dio povijesnoga hrvatskog teritorija bio pod turskom vlašću, i dobar dio stanovništva u nekoj turskoj službi što je ostavilo traga u imenima. Naravno da je koncentracija tih prezimena u prvom redu na području Bosne, Slavonije i središnje Hrvatske, no mnoga su od njih migracijama dospjela i na ona hrvatska područja koja nikada nisu bila pod turskim utjecajem. Mnogi današnji nositelji takvih prezimena često nisu niti svjesni da im je ime turskog, ili osmanlijskog podrijetla, jer je temeljni tvorbeni leksem već odavno nestao iz aktivne jezične uporabe. Smatramo ujedno opravdanim u rječniku bilježiti i okviran broj nositelja pojedinoga prezimena (prema podatcima popisa iz 1948.) kao i temeljnu arealnu rasprostranjenost, jer ti podatci uglavnom nisu bili dostupni široj javnosti.

Ukratko ću na kraju samo pokušati prikazati strukturu nekih leksikografskih natuknica u rječniku koje sadrže i onimijsku sastavnicu. Zadržat ću se na nekoliko primjera slova D koje razmjerno vjerno odražava odnos inojezičnih i domaćih leksema. Naravno, treba imati na umu da se radi o radnoj, neredigiranoj verziji leksikološke obradbe.

Onomastički podatci unutar rječničke natuknice dolaze u pravilu na kraju, neposredno prije etimološkoga objašnjenja. Onomastika se uvijek obilježava znakom ($\square$), a etimologija znakom ($\lozenge$), što olakšava snalaženje unutar samoga članka. Neki su primjeri navedeni u cijelosti, dok se kod nekih donose samo onomastički podatci, a preostali se dio samoga članka obilježava s (...).

Na jednom, donekle problematičnom primjeru, može se jednostavno uvidjeti s kakvim se sve problemima susrećemo pri unosu onomastičke građe. Primjerice, prezimena tipa Dábro i Dåbrović jednakovrijedno se mogu izvoditi i od naziva za životinju (što se najčešće i čini) i od zemljopisnoga termina. Radi se o homonimima sasvim različitoga podrijetla što je razvidno iz dolje navedenih primjera. No kako je velik dio hrvatskih prezimena nastao od etnika, a istraživanja su potvrdila da se leksem *dabar* u značenju 'doline, kotline' nalazi u osnovi mnogobrojnih toponima ne samo na hrvatskom području već i na području drugih slavenskih jezika, odlučili smo se i prezimena izvoditi od te osnove, iako naravno nikada ne možemo biti sigurni u prvotnu motivaciju.

dàbar¹ m (G-bra) N mn-brovi> zool. 1. glodavac Castor fiber, C. canadensis, 2. ženka dabra // dàbrov prid. koji pripada dabru [$\sim a$ koža] $\Delta \sim rep$ pom. tehn. izlaz za ispusne plinove na podmornici; dàbrovina $\check{z}$ 1. krzno od dabra; dabrovo krzno, 2. $knji\check{z}$. dàbrovica u zn.: dabrova mast, ono što luči dabar O' disimilacijom od prasl. *bebre, *bebre (rus). bobr, polj. bóbr) $\leftarrow ie$. *bhebhru- (lat). biber, lit. bebrus)

dåbar² $m \langle G$ -bra $\rangle$ zast. geogr. dolina, kotlina, ponor $\square$ nalazi se u osnovi mnogih top. na krškom području Like i sj. Dalmacije: v. Dåbar, Dåbarnica, Dåbrac, v. Dåbravine, Dåbre, Dåbrina, Dåbar i sl. te potoka Dåbrovac, Dåbrovica, Dåbrovnica pr.: Dábro, Dåbrović ⋄ prasl. *dъbrъ, *dъbrъ (slov. deber: klanac, bjrus. dobr': provalija)

Dàbar m naselje u Lici, 596 stan. // **dàbarskí** prid.; **Dàbranin** m (**Dàbránka** ž) ⟨mn Dàbrani⟩ onaj koji je iz Dabra□ v. dăbar²

Dàbižīv m. nar. os. ime, zast.; da bi bio živ; hip.: Dábe, Dábo, Dàbiš, Dàbiša (ν. Stjepan Dabiša), Žîvko; pr.: Dábac (150, Čazma, Zagreb), Dábčević, Dábić (800, Banija), Dábo (370, Rab)

Dagmár <indekl.> ž. os. ime skandinavskoga podrijetla

Dāmask *m geogr.* glavni grad Sirije, 1,326.000 stan. // damascírati (što) *dv.* ⟨*prez.* damàscíram, *pril. sad.* -àjúći, *gl. im*-ánje⟩ ukrašavati drvene ili metalne predmete žicom, odnosno metalnim umetcima koji se utiskuju u površinu; dàmaskī *prid.* koji je izrađen, koji se odnosi na Damask; damàskija (damàskinja, dimàskija) ž *reg.* sablja iskovana posebnim postupkom; presijava se kao damast, *usp.*<:□ *pr.:* Dàmaška *usp. pr.* Sabljak, Sabljić, Palas, Paloš (iz *mad.*) ◊ *lat.* Damascus ← *grč.* Damaskós < *arap.* Dimišq

Dàmir m. nar. os. ime $\Diamond$ imp. od v. dati + v. mir

Dànica *ž astron.* ime jutarnje zvijezde; planet Venera : □ **Dànica** ž. nar. os. ime, potvrđeno od 14. st.; *pr.:* **Dàničić** (250, sjeverna Dalmacija, Slavonija) □ *prasl.* *dыльпіса, v. dan

Dimitar m. os. ime svetačkoga podrijetla; ime se širi kultom solunskoga sveca Dimitrija koji je pogubljen za Dioklecijana u 4. st.; štovao se u Sirmiumu, odatle *top*. Mitrovica; isto: Dėmitar, Dimítrije, Dmītar (kralj Dmitar v. Zvonimir), Dòmitar, Dùmitar, Gmītar; hip.: Démić, Démko, Dêmša, Dìkan, Dímo, Dìmjan, Dīmoje, Dímšo, v. Mītar; pr.: Dèmetar, Dèmeter (110, Slavonija), Dímić (600, Lika), Dimitrić, Dimitríjević (150, Slavonija), Dmitrašínović (150, Lika), Dmītrović (870, Zagora), Dímović, Dòmitrović ◊ grč. Dēmètrios, v. Dèmetra

Dînko m. os. ime (potvrđeno već u 14. st.); hip. od v. Dominik; pr.: Dinčić, Dinković

Dôminīk m. os. ime svetačkoga podrijetla; ime se širi kultom Dominga de Guzmana (1170–1221), v. dominikanac; isto: Dômenīk, Dômīnko, Důminīk; hip. v. Dînko, Dmíne, Dmînko, Dôma, Dóme, v. Menko i sl.; Domìnika ž. os. ime (svetica pogubljena u doba Dioklecijana); isto: Domènika; usp. Nedjeljko, Nedjeljka; pr.: Dímnić, Dômičić, Dómić (310, srednja Dalmacija), Dôminić (380, Međimurje), Dôminis (220, sjeverna Dalmacija, tal. podrijetlo), Dômínko (180, Zagorje), Domínković (230, Slavonija), Dômšić, Důmičić, Důmičić, Mînić; za istoznačna pr. usp. Despot, Kurjak □ lat. Dominicus, dominica: nedjelja, v. dominus

drētva $\check{z}$ $\langle G mn - t\bar{a}v\bar{a}/-tv\bar{\imath} \rangle$ reg. postolarski konac (tanak, a jak konac za prošivanje obuće) $\Box$ pr.: **Drēta**(Vrbovec), **Drētar** (100, Ivanec), **Dretvić** (230, Županja); prema zanimanju postolara, usp. Kaligarić, Šostarić, Šuster $\Diamond$ njem. Draht: žica

drèzga $\check{z}$ $\langle G mn \text{ drézgā/-}\bar{i} \rangle$ bot. Nasturium officinale; krstovnik $\Box$ pr.: Drèzga (150, Zagora, Šibenik), Drèzgić (Slavonija), Drézgo (Knin); top.: Drèzga, rijeka Drèžnica, Drèžník; v. Dresden $\Diamond$ prasl. *dręzga (rus. drjazg: naplavljeno drvo, polj. drzęzg)

drôb m ⟨N mn dròbovi⟩ 1. želudac i crijeva u ljudskom i životinjskom tijelu ... □ pr.: Dròbac (450, Lika, Bjelovar; uglavnom pravoslav.), Dròbec (120, Zagorje), Dròbilić (Zagreb), Dròbina (Osijek); nadimačkog postanja, usp. Trbić ◊ prasl. *drobь (rus. drob', polj. drób), v. drobiti

dròbiti (što)..._// dròban prid. ⟨odr. -bnī⟩ sitan □ pr.: Dròbnić (Slavonija), Dròbni/Drobny (zap. Slavonija, češ.), Dròbnjāk (440, Banija; crnogor. plemensko ime), Drobnjáković (Petrinja); nadimačkog postanja, usp. Malec, njem. Klein, mađ. Kiss, tal. Piccolo i mlet. Picula

dùbrava ž a. listopadna šuma □ Dùbrāvka ž. nar. os. ime; usp. Silvija, Silvana ← lat. silva: šuma; Dùbrāvko m. nar. os. ime; pr.: Dùbravac (110, Slavonija), Dùbrāvčić (510, Lika, Split), Dùbravec (400, Križevci), Dùbravica (140, Ravni kotari), Dùbrović (250, Primorje); usp. njem. Holzer, tal. Silvio; u osnovi brojnih mikrotoponima i imena naselja: v. Dùbrava, Dùbrova, Dùbrovac, Dùbrovići (etnik kao ojkonim), v. Dùbróvnīk, Dùmbrava i sl. ◊ prasl. *dobrava, *dobrova (rus. dobróva, polj. dabrowa), v. dub

Navedeni su primjeri odabrani kao reprezentativni za različite tipove onimijskih podataka. Kao što se vidi, obrađuju se osobna imena, od njih tvoreni hipokoristici i prezimena, ali i mnogi hrvatski i strani toponimi. Problematičnih, neprotumačivih primjera u rječniku ima mnogo, i oni u onomastičkim istraživanjima predstavljaju stalan problem. Jedini način da se otklone dvojbe o podrijetlu i nastanku onima jest pojedinačno proučavanje svakoga imena, jer svako je ime jedinstven jezični znak. Taj je posao još uvijek zadaćom hrvatskoga jezikoslovlja koji naravno nadilazi mogućnosti i potrebe ovako koncipiranoga enciklopedijskog rječnika.

ONOMASTICS IN CROATIAN LEXICOGRAPHY

SUMMARY. There has not been a »true« onomastic dictionary in Croatia so far, either at the national level or at the local ones, unlike other European countries, in spite of the fact that onomastics is very much present in the fundamental works of Croatian lexicography (in the first place, in the *Academy Dictionary* and in Petar Skok's *Etymological Dictionary*). The paper concisely presents the principles of work on the onomastic materials in Croatian lexicography and compares it to the way in which it is treated in the *Encyclopedic Dictionary of the Croatian Language* being prepared by the »Novi Liber«.